

Дорошенко В., к. г. н, доц., Ущাপовська А., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИННИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ РІВНЯ РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Ключові слова: роздрібна торгівля; умови та чинники; регіональна диференціація; роздрібний товарооборот; територіальна організація.

Вступ. Постановка проблеми. В період становлення дієвих ринкових відносин в нашій країні роль роздрібної торгівлі як найбільш ринкової структури постійно зростає. Забезпечуючи високий дохід в державний бюджет і тим самим підтримуючи національну економіку, роздрібна торгівля посідає важливе місце в соціальній інфраструктурі різних ієрархічних рівнів, сприяє підвищенню ефективності суспільного виробництва, створює передумови для зростання життєвого рівня населення та процвітання країни загалом. Дослідження та врахування чинників територіальної організації роздрібної торгівлі органами державного управління має підвищити

ефективність даної галузі та рівень благоустрою населених пунктів України загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику даної теми вивчали як вітчизняні так і зарубіжні економісти та географи, приділяючи увагу всебічним аспектам діяльності роздрібної торгівлі. Дослідженням територіальної організації торгівлі та чинників, що впливають на її функціонування займалися Я.Антонюк, В.Апопій, Б.Вейтц Є.Воронова, Н.Голошубова, В. Дорошенко, М.Жук, А.Кріс, М.Леві, Л.Лігоненко, А.Мазаракі, А.Мокій, М.Орлов та інші. У наукових працях вищезгаданих авторів проаналізовано історію розвитку; досліджено територіальну структуру систем роздрібної торгівлі України; виявлено та обґрунтовано механізм, що зумовлює регіональні диспропорції у рівні розвитку торговельного обслуговування населення.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Дана робота присвячена дослідженню нових підходів територіальної організації підприємств роздрібної торгівлі, а саме: у комплексному дослідженню системи чинників, що визначають рівень розвитку роздрібної торгівлі на всіх ієрархічних рівнях; проведенню об'єктивної оцінки стану територіальної організації закладів роздрібної торгівлі, районуванню території України на основі виявлення регіональних особливостей у даній галузі; простеженню взаємозв'язку та ступеня впливу окремих чинників на рівень торговельного обслуговування населення в межах нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Торговля – галузь господарського комплексу, що реалізуючи товари шляхом купівлі-продажу та поєднуючи виробництво, розподіл, обмін і споживання, перетворює вироблені товари в предмети споживання [1]. Роздрібну торгівлю згідно з класифікацією видів економічної діяльності, чинної в Україні з 1.04.2006р., визначають як перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів, призначених переважно для споживання приватними особами чи домашніми господарствами. Попри те, що роздрібна торгівля реально надаючи послуги населенню, виконує економічні функції, сьогодні загальновизнаним є віднесення внутрішньої торгівлі до третинного сектору економіки (сфери послуг) та до складу соціальної інфраструктури. Торговля посідає особливе місце в структурі національної економіки та в системі економічних відносин: вона опосередковує товарно-грошовий обмін у величезних розмірах, що у 2012 році становив 16% ВВП і, безперечно, є важливим чинником економічного зростання [3]. Виконуючи низку функцій, роздрібна торгівля сприяє раціоналізації суспільного виробництва, покращенню рівня життя населення та створює сприятливі передумови для становлення дієвої ринкової економіки в Україні.

Процес формування і розвитку роздрібної торгівлі залежить від певних умов і взаємодіючих чинників, які представляють собою кон'юнктуру як економіки регіону, так і галузі торгівлі. Під умовами розуміється обстановка, яка визначає процес організації роздрібної торгівлі, а під факторами –

причини, що обумовлюють характер впливу на функціонування і розвиток галузі. Між ними існує певний діалектичний зв'язок, що виражається в тому, що умови організації роздрібної торгівлі визначають кількість і характер угруповання факторів, які впливають на її функціонування. На нашу думку, склад чинників, які формуються під впливом певних умов, що впливають на функціонування і розвиток роздрібної торгівлі, виглядає наступним чином.

Рис.1 Умови та чинники, що впливають на розвиток роздрібної торгівлі
Складено за матеріалами [4]

Виділення природно-кліматичних і суспільно-політичних умов, що визначають процес організації роздрібної торгівлі, пояснюється тим, що перші створюють передумови для розміщення і спеціалізації всіх сфер матеріального виробництва, що опосередковано впливають на сферу послуг (роздрібна торгівля в тому числі), а другі - визначають характер взаємовідносин цих сфер в умовах державного регулювання різного характеру. Сукупність природно-кліматичних умов є певною «платформою» для процесу організації сфери торгівлі, враховуючи територіальні особливості нашої країни; вони можуть визначати відмінності в товарній структурі роздрібного товарообороту внаслідок особливостей попиту на різні групи товарів. Суспільно-політичні умови створюються і регулюються державою і являють собою зміст «правил», на підставі яких здійснюється організація всіх сфер відтворювальної системи. Зміст умов організації роздрібної торгівлі визначає кількість і угруповання чинників, що впливають на її функціонування. Необхідно розуміти, що на цей процес можуть впливати величезна кількість факторів. Однак, приступаючи до оцінки їх впливу на систему торговельного обслуговування населення будь-якого рівня ієрархії, необхідно аналізувати не вплив окремих чинників, а їх сукупність, розглядаючи їх саме у системному взаємозв'язку. Для оцінки впливу чинників розвитку роздрібної торгівлі, на нашу думку, доцільно виділяти наступні групи (табл.1). Проте їх зміст, що визначає простоту або складність, передбачуваність або невизначеність тощо відштовхується саме від природи і

напряму впливу чинників на діяльність роздрібної торгівлі та описує їх з різних сторін.

Таблиця 1

Групування чинників, що впливають на розвиток роздрібної торгівлі

Класифікаційна ознака	Чинники			
	Соціально-демографічні	Соціально-економічні	Організаційно-економічні	Техніко-економічні
1. За напрямом впливу				
2. За ступенем управління	Зовнішні		Внутрішні	
3. За результатами впливу	Основні		Другорядні	
4. По часом дії	Постійні		Тимчасові	
5. За широтою впливу	Загальні		Специфічні	
6. За ступенем деталізації	Прості		Комплексні	
7. За ступенем передбачуваності	Детерміновані		Стохастичні	
8. За можливістю оцінювання	Кількісні		Якісні	

Складено за матеріалами [2]

Соціально-демографічні чинники характеризують кількісний та якісний склад населення і його територіальну концентрацію та включають в себе ряд показників: величину і ранг поселення, його людність, структуру, густоту і особливості розміщення населення, міграційну рухливість, ступінь сформованості системи розселення тощо. Спостерігається безпосередня залежність між розміром населеного пункту, рівнем розвитку торговельного обслуговування та величиною роздрібного товарообороту в ньому: чим більшим є населений пункт, тим більше в ньому підприємств торгівлі, різноманітніший асортимент товарів і послуг, при цьому вищі за рангом населені пункти поширюють зону свого впливу на поселення нижчого рангу. Історично сформовані системи розселення в окремих регіонах нашої країни з особливими природними умовами, де спостерігається велике розосередження та невелика людність поселень, викликають труднощі в розміщенні і рентабельності торговельних закладів, що може відобразитись на величині товарообороту. Національні традиції і регіональні відмінності у способі життя та особливостях споживання також певною мірою можуть впливати на показники середньодушового товарообороту, хоча вплив цього чинника з часом дедалі зменшуються.

Соціально-економічні фактори характеризують ступінь впливу макроекономічних чинників на соціально-економічні явища і процеси. Найвагомішими чинниками тут виступають загальний рівень економічного розвитку регіону, його частка у створенні ВВП та національного доходу країни, структура господарства, рівень розвитку та обсяги виробництва товарів народного споживання, значна частина яких формує місцеві товарні ресурси. До цієї групи чинників належать величина доходів населення, що визначає купівельний фонд і платоспроможність а також зайнятість населення. Спостерігається залежність величини товарообороту від професійно-вікової структури населення: найвищі показники товарообороту зафіксовані в регіонах з найвищою часткою працездатного населення, що ще

раз підкреслює складність та важливість впливу рівня доходів населення на величину роздрібного товарообороту.

Організаційно-економічні фактори характеризують вплив на розвиток роздрібної торгівлі таких факторів, як галузева спеціалізація регіону, організаційні форми торгівлі, послідовність і швидкість ринкових перетворень в економіці, поліформізм власності як передумови вільної конкуренції та формування механізму вільного ціноутворення; рівень розвитку інфраструктури товарного ринку, фінансово-кредитна політика держави та банківських установ тощо. До цієї групи чинників належать також розвиток транспортної інфраструктури в регіоні та його транспортну доступність.

Техніко-економічні фактори характеризують вплив науково-технічного прогресу на роздрібну торгівлю, що найпомітніше проявляється у швидкому впровадженні нових форм обслуговування населення, які ґрунтуються на новітніх досягненнях і принципово нових підходах до формування споживчого ринку.

Розглянуті умови і фактори являють собою сукупність причин, що формуються за певних обставин; вони здатні диференційовано впливати на результати функціонування сфери обігу і дозволяють проаналізувати поточний стан роздрібної торгівлі та визначити тенденції її перспективного розвитку.

Особливістю сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України є позитивна і стійка динаміка її результативних показників. Середньорічні темпи зростання роздрібного товарообороту, починаючи з 2000 року (за виключенням 2009 року), складають 13-29%, що в кілька разів вище від темпів зростання ВВП. Мірилом внеску галузі у національний продукт є додана вартість (у 2012 році 202575 млн., 15,4%); в торгівлі вона дорівнює загальній сумі націнок, отриманих усіма торговими підприємствами з вирахуванням торгових витрат [1]. На початок 2013 в Україні зареєстровано 62,3 тис. підприємств роздрібної торгівлі (14 на 10 000 осіб), 48,4 тис. з яких діють у містах і 13,9 тис. – у сільській місцевості. Обсяг роздрібного товарообороту підприємств на кінець 2012 року склав 405114 млн. грн. (на 1 особу – 8885 грн. (міське – 11849, сільське - 2344), питома вага продовольчих товарів в якому складала 40,2%, а непродовольчих – 59,8% [3]. Незважаючи на стрімке збільшення обсягів роздрібного товарообігу, загальна чисельність об'єктів, що здійснюють роздрібну торгівлю товарами народного споживання в країні зменшується (у 2002 р. вона становила 89,3 тис. од., а на кінець 2012 року 62,3 тис.од.) [3]. При цьому зменшення чисельності об'єктів роздрібної торгівлі відбулося у всіх секторах галузі.

У межах України простежується чітка диференціація у розподілі підприємств роздрібної торгівлі за регіонами (2012 р.): найбільша кількість підприємств зосереджена в Київській (з м. Київ), Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Харківській областях та АР Крим (з м.

Севастополь). Найменше підприємств розміщено у Чернівецькій, Тернопільській, Херсонській, Сумській, Закарпатській областях (рис.2).

Територіальні особливості розміщення роздрібною торгівлі та її відносний рівень розвитку на певний період найбільш повно характеризує коефіцієнт концентрації роздрібного товарообороту (Ккт), який розраховується відношенням частки (у %) певного регіону (області) в роздрібному товарообороті країни до її частки в загальній чисельності населення. Чим більше значення даного показника, тим вищий рівень розвитку торгівлі в даному регіоні у порівнянні із середнім по країні.

На основі коефіцієнту концентрації товарообігу в нашій країні на 2012 рік можна виділити 3 групи регіонів:

1) з високим рівнем концентрації роздрібного товарообороту ($K_{кт} > 0,9$) – м. Київ, м. Севастополь, Київська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Донецька області та А.Р. Крим;

2) з рівнем концентрації роздрібного товарообороту, близького до середнього ($0,7 \leq K_{кт} \leq 0,9$) – Волинська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Херсонська, Черкаська області;

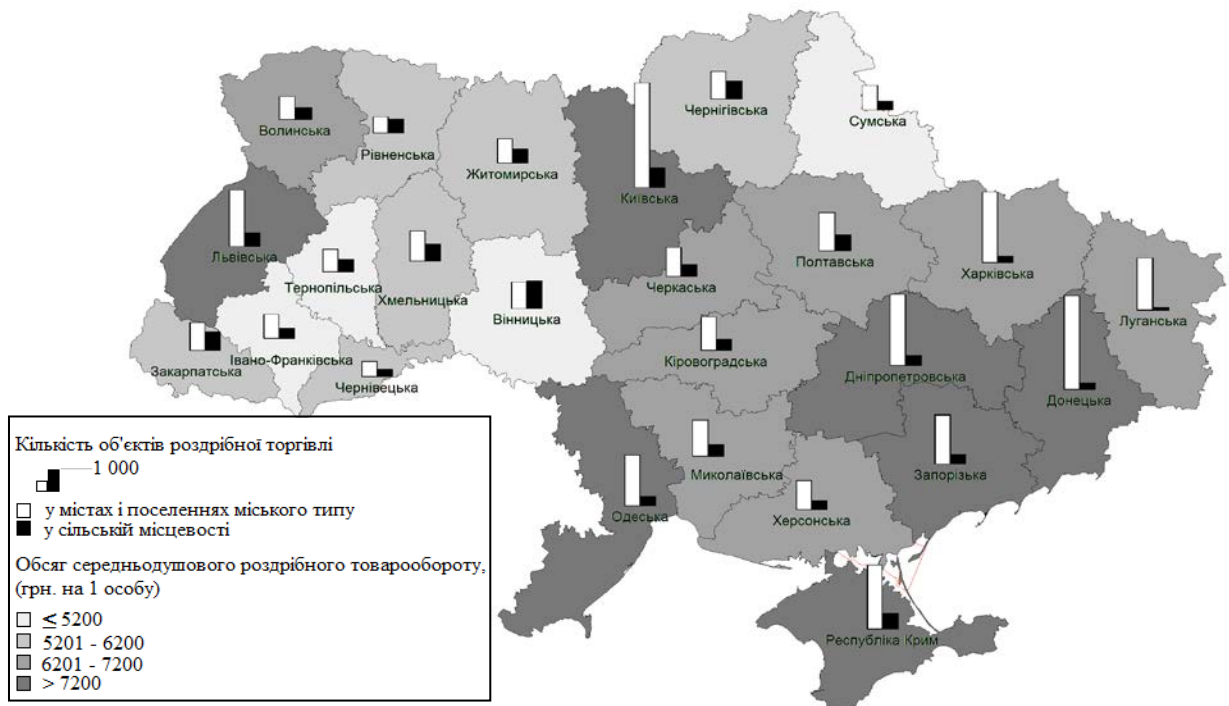
3) з низьким рівнем концентрації роздрібного товарообороту ($K_{кт} < 0,7$) – Тернопільська, Вінницька, Івано-Франківська, Сумська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Житомирська, Чернігівська, Закарпатська області.

По регіонах України існують суттєві відмінності у розмірах середньодушового роздрібного товарообороту (рис.2) Максимальні відмінності між значеннями цього показника складають 4,5 разів. Особливо низький товарооборот в розрахунку на одну особу спостерігається в Тернопільській, Сумській, Вінницькій, Івано-Франківській, Рівненській, Хмельницькій та Чернівецькій областях, де відхилення від середньонаціонального показника по Україні коливаються в межах 52 – 63%. Сприятлива ситуація склалась у Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Київській (з м. Київ включно), А.Р. Крим (з м. Севастополь) а також у Донецькій та Львівській областях. Решта регіонів України мають недостатній рівень розвитку внутрішньої торгівлі.

З огляду на окреслені вище тенденції в характері розподілу показників, в сучасній територіальній структурі внутрішньої торгівлі України доцільно виділити чотири регіональні угруповання:

- Регіони з відносно високим рівнем розвитку внутрішньої торгівлі (Київська з м. Києвом, Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Донецька, Львівська області та А.Р. Крим з м. Севастополь). Коефіцієнт концентрації товарообороту в них змінюється від 0,9 до 2,9. Це переважно території з високим рівнем урбанізації, розвитком промислового виробництва і соціального комплексу, в яких знаходиться 47,65% всіх торговельних підприємств України та сконцентровано понад 60% їх роздрібного товарообороту. Вони мають специфічну структуру зайнятості населення і високий рівень доходів, що також позитивно впливає на

показники розвитку торговельної діяльності. Одеська область, яка є головним морським зовнішньоторговельним виходом країни, обслуговує міжнародні транзитні вантажо- і пасажиропотоки, разом з А.Р. Крим є одним із найперспективніших рекреаційних регіонів приморського типу для розвитку туризму. Тому роздрібна торгівля саме в цих регіонах, як очікується, матиме і подальший швидкий розвиток. Безумовним і абсолютним лідером з рівня розвитку роздрібною торгівлі є м. Київ, де у 2012 році було сконцентровано більше 18% національного роздрібного товарообігу 7,6% підприємств даної галузі, що майже у 3 рази більше середньодушового даного показника в цілому по країні.

Примітка: Київська область – з м. Київ, А.Р. Крим – з м. Севастополь

Рис. 2 Регіональні відмінності мережі закладів роздрібною торгівлі, 2012 р.
 Складено за матеріалами [3]

- Регіони із середнім рівнем розвитку внутрішньої торгівлі (Полтавська, Миколаївська, Волинська, Херсонська, Луганська, Кіровоградська, Черкаська області) отримали показники концентрації роздрібного товарообороту від 0,7 до 0,9 завдяки впливу цілої низки факторів. Ці області мають достатньо значний потенціал промислового комплексу і високу концентрацію населення, особливо навколо обласних центрів, а тому передбачається подальше зростання розвитку торгівлі в даних регіонах та формування нових торговельних центрів.

- В регіонах із низьким рівнем розвитку внутрішньої торгівлі (Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Житомирська, Чернігівська, Закарпатська області) останнім часом особливо стрімко проходили процеси

скорочення роздрібного товарообороту та кількості торговельних підприємств. Переважно це відбулось за рахунок масового скорочення стаціонарних підприємств торгівлі, розвитку вуличної і пересувної форм, які, в переважній більшості, офіційно не зареєстровані. Це області з низьким рівнем урбанізації та доходів населення, переважним розвитком аграрного сектору та значними показниками відтоку населення, що істотно знижує їх торговельний потенціал.

- Мінімальними показниками розвитку внутрішньої торгівлі в Україні відрізняються Сумська, Тернопільська, Вінницька, Івано-Франківська області. Окрім першої, це переважно аграрні області, в яких спостерігається висока частка сільського населення, низька промислова освоєність території і найнижчий рівень доходів. Скорочення кількості закладів торгівлі і громадського харчування, а також обсягів роздрібного товарообороту набуло в цих областях максимального рівня.

Висновки і перспективи подальших розвідок. З переходом України до ринкової економіки в усіх сферах діяльності, в тому числі й торговельній, відбуваються суттєві перетворення. Стан розвитку роздрібної торгівлі як найбільш ринково орієнтованої структури є одним із наочних індикаторів економічного розвитку держави, що посилює зацікавленість до проведення аналізу сучасної ситуації в роздрібній торгівлі, аналізу впливу чинників, що визначають характер розвитку галузі, потребує усвідомлення нових реалій та перспектив її подальшого розвитку. Диференціація рівня розвитку торговельного обслуговування населення об'єктивно склалась на території України під впливом комплексу факторів, кожен з яких мав місце на тому чи іншому етапі розвитку галузі, перебуваючи у системному взаємозв'язку з іншими чинниками. В сучасних умовах на перше місце за силою свого впливу вийшли чинники економічного характеру, які виражені у прагненні роздрібних торговців до отримання максимального прибутку, тим самим соціальний аспект галузі втрачає своє значення, що вже негативно сказується на забезпеченості населення об'єктами роздрібної торгівлі. Прискорений розвиток торгівлі має місце переважно у великих і надвеликих містах. У середніх та малих містах і, особливо, у сільській місцевості відбулось різке скорочення кількості торговельних об'єктів, істотно знизивши територіальну доступність торговельних послуг для населення (з 23 до 14 од. в розрахунку на 10000 тис. чол. за 2000-2012 рр.). Найвищий розвиток роздрібної торгівлі в економічно потужних регіонах та місцях найбільшої концентрації населення: Київській (з м. Київ), Одеській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Донецькій, Львівській областях та А.Р. Крим разом з м. Севастополь, підтверджує суттєвий зв'язок показників розвитку торгівлі та загального рівня розвитку продуктивних сил. Наведені диспропорції розвитку внутрішньої торгівлі України зумовлюють необхідність ефективного державного втручання до процесів формування її територіальної структури. Його метою має бути створення раціональної територіальної організації торгівлі (зменшення регіональних диспропорцій між містом і

селом, між депресивними та господарсько-розвиненими регіонами) з урахуванням впливу комплексу чинників та ефективного управління ним.

Список використаних джерел:

1. *Дорошенко В.І.* Географія внутрішньої торгівлі: навч. посіб./ В.І. Дорошенко. – К.: Київський університет, 2005. – 8 с.
2. *Кент Т.* Розничная торговля: учебник / Тони Кент, Оджени Омар. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – С.18-20.
3. Статистика оптової й роздрібної торгівлі. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://ukrstat.org/>.
4. *Ферни Дж.* Принципы розничной торговли : учебник /Дж.Ферни. - М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 24 с.

Дорошенко В., Ущатовська А. Чинники територіальної диференціації рівня розвитку роздрібної торгівлі в Україні

Визначено місце торгівлі в структурі сучасного господарства, проаналізовано регіональні відмінності територіальної організації роздрібної торгівлі України. Виділено основні чинники, що зумовлюють диференціацію рівнів торговельного обслуговування населення, висвітлено нові підходи до їх класифікації та досліджено їх ступінь впливу в сучасних умовах.

Ключові слова: роздрібна торгівля; умови та чинники; регіональна диференціація; роздрібний товарооборот; територіальна організація.

Дорошенко В., Ущатовская А. Факторы территориальной дифференциации уровня развития розничной торговли в Украине

Определено место торговли в структуре современного хозяйства, проанализированы региональные различия территориальной организации розничной торговли Украины. Выделены основные факторы, обуславливающие дифференциацию уровней торгового обслуживания населения, освещены новые подходы к их классификации и исследованы их степень влияния в современных условиях.

Ключевые слова: розничная торговля, условия и факторы; региональная дифференциация; розничный товарооборот; территориальная организация.

Doroshenko V., Uschapovska A. Factors of territorial differentiation in retail trade development in Ukraine

The place of trade in the structure of the modern economy is defined; regional differences of retail trade territorial organization in Ukraine are analyzed. The main factors that contribute to the differentiation in commercial services level are pointed out, new approaches to their classification are explored and the force of their influence nowadays is studied.

Keywords: retail trade, conditions and factors; regional differentiation; retail turnover; territorial organization.